

Kálvin

Kálvinizmus

Magyar kultúra

ELŐSZÓ

Veliky János

a történettudomány kandidátusa, igazgatóhelyettes,
Károli Gáspár Református Egyetem Protestáns Tanulmányok Központ

A protestáns világfelfogás kialakulása sokoldalú kapcsolatban állt az előző századok nagy szellemi áramlataival, a reneszánszsal és a humanizmussal. Ugyan maga is a változások sürgetőjének szerepkörében működött, ám a nagy megújulás, a reneszánsz irányával és eredményével elégedetlen volt, miután a XV–XVI. század változásait sok tekintetben mohónak és felszínesnek, sőt – bármennyire meglepő a humanizmus korában – embertelennek tartotta (Hankiss – Makkai, 1965). Persze a protestáns gondolkodásban több kritikai irány fűződött egy csokorba, melyek történetileg egymást követve tűntek fel, Luther fellépésétől Kálvin jelentkezéséig és tovább, ugyanakkor az internacionális keretekben a kisebb-nagyobb közösségek jelentőségének elismerése komoly regionális különbségekkel járt. A különbözős értelmezésekor nyilvánvaló módon számolni kell azzal az eltérő szociális-hatalmi háttérrel, amelyben a nagy irányzatteremtő személyiségek működtek, hiszen Luther elsősorban világi és egyhá-

zi hatalmasságokkal hadakozva, világi fejedelmi udvarokban alkotta meg elgondolásait, míg Kálvin a társadalom kisebb közösségeihez közelebb állva, pár tízezres városi polgári közösségek (például Genf) számára fejtette ki teológiai tételeit, illetve ezzel összefüggésben hatalomról és emberi viszonylatokról vallott nézeteit, reformjavaslatait.

A protestáns nézetek az újkori társadalom- és államfelfogás több területén új utat nyitottak. Ismert és valószínűleg nem túlzás a XIX. századi protestáns szakirodalom ama megállapítása, hogy „A francia forradalmat filozófusok csinálták, az angol forradalmat a protestánsok. Franciaország teoretikusai a politikai szabadságot tekintik elsődlegesnek. Angliában a vallásszabadság volt minden politikai szabadság szülőatyja” (Szathmáry, 2009). Hollandia későbbi miniszterelnöke 1874-ben ugyancsak hangsúlyozta, hogy „a »dicsőséges forradalom« [...] az independens harcok szellemi gyümölcse” (Kyper, 1923), s mindezt az individuális és a közösségi jogok világos

megkülönböztetése mellett az újabb politikai-filozófiai szakirodalom is elismerte (Ludassy, 1992), oly módon is, hogy a vallásszabadságot az ún. első generációs jogok között tartja számon (Paczolay, 2003).

A kálvini gondolkodás által hozott nagy fordulatot, hogy minden felsőbbség szuverenitását Istennek rendelte alá, így megszűnt a hatalom korábbi korlátlan jellege, és ezáltal bírálhatóvá és szabályozható vált. A Kálvin *Institutio*-jában kifejtettek szerint a felsőbbség nem juthat korlátlan uralomra az engedelmességgel elsősorban Istennek tartozó egyénnel szemben, hiszen az egyén jogai Isten kezében vannak, ez pedig az egyén lelkiismereti szabadságának általános elismerése felé mutat. Kálvin értelmezése szerint a szabadsággal való élés az önkéntes engedelmességre épül, amely szerint az individuum szabadsága akkor a legnagyobb, ha önmagát megtagadva cselekszik, s ez biztosítja a társadalom egységes működését. Eme szabadságfelfogás az újkor állam- és társadalomfilozófiájának szerves részévé vált, mélyen és intenzíven. S hogy egy gondolat milyen hosszú utat járhat be, azt jól mutatja, amikor a széles európai filozófiai hagyományra (Oakeshott, 2001) támaszkodó Széchenyi politikai identitásának leírása során is feltűnik hasonló érvelés: az erényes életű férfiről van szó, „aki maga senki, és akinek semmije sincs; sem rangja, sem kitüntetései”, aki „önnön érdekei ellen beszél – és e győzelmet saját magán aratja” (Széchenyi, 1978).

A protestáns tanok Magyarországon a XVI. század második felében tűnnek fel, amikor a mohácsi csatavesztés után az államhatalom széthullik, s a magyar nemzet egésze és kisebb közösségei komoly veszélybe kerülnek. A kibontakozó általános veszélyérzet a magyar társadalmat nagymértékben fogékonná teszi

a reformáció tanításai iránt, amely mindinkább sajátos nemzeti identitástudatot is kölcsönöz számára. Az irányzatok egymással szorosan összefonódva terjednek el, bár bizonyos időrend mégis létezik, hiszen előbb Luther tanai jelennek meg, s csak később terjednek el Kálvin nézetei. Területi, regionális elrendezettségük ugyancsak mutat bizonyos sajátosságokat: Luther nézetei, melyeket kezdetben még a Habsburg-udvar sem utasít el oly szélsőségesen, az ország nyugati felében, azontúl a városok elsősorban német lakosságának körében találnak visszhangra, míg Kálvin felfogása az ország középső és keleti részének kisebb-nagyobb közösségeiben, elsősorban mezővárosokban kelt komoly figyelmet. A két nagyhatalom határán elhelyezkedő Erdélyben figyelemre méltó vallási sokszínűség és tolerancia alakul ki, amelyet jól jellemez, hogy a vallási villongások után a fejedelmi udvarban gyakran egyszerre jutnak szerephez katolikus, református, sőt szombatos papok.

A magyar társadalom jelentős része a reformációban viszonylag rövid időn belül önmagára talált, s kialakult az az egyházszervezet, amely az ország bizonyos régióinak megragadható sajátosságokat kölcsönzött. Az intézmények és prédikátorai nem kötődtek kizárólag Kálvinhoz, hanem nagy szabadsággal válogattak a helvét hitvallás személyiségei: Melancthon, Bullinger, Béza és Kálvin tanításaiban, s ebből elég hamar kialakult egy, a magyarsághoz szorosabban kötődő, sajátos reformáció. Az egymásra találásban kiemelkedő szerepet játszott a magyar reformátorok ferencesektől átlépő első nemzedéke, Dévai Bíró Mátyás, Székshárosi Horváth András, Sztárai Mihály, akik egyaránt híveik sorsára alkalmazták a szentírás tanítását. A mezővárosokban ugyanaz a bibliai mondanivaló és

társadalmi valóság kötötte össze őket nemzedékeken át (Makkai, 1972).

A nagy prédikátorok első nemzedékének jellegadó személyisége, Méliusz Juhász Péter különösen erős társadalmi tartalommal ruházta fel a magyar reformációt. A társadalmi berendezkedés igazságtalanságairól szólva az urakhoz így beszélt a debreceni prédikátor: „lássátok urak, királyok, Isten a bálványozásért rontja, szaggatja kétfelé országunkat” (Makkai, 1972). Méliusz helyi hagyományra támaszkodott, amikor a Várad közelében kolostorral rendelkező obszerváns ferencesek hangján szólt („urak, a bünt, hamisságot, dülást, a szegénység nyúzását, fosztását, a pártolást, részegséget, Isten igéjének megutalását elhagyjátok, mert még az maradékába sem kaphattok a magyar országnak”). Olyan éles kifejezések, mint „hitlen, pogány urak” korábban valószínűleg csak Dózsa táborában hangozhattak el; egy ferences atya ilyen hangon szólt a parasztháború táján a főurakhoz: „Ó ti előkelő urak, kik a szegények verejtékéből virultok, a szegények böjtjén és éhségén híztok, ha az elsorolt igazságtalanságokkal bűnbánóan nem hagytok fel [...] az Úr dicsőséges arcát nem látjátok meg” (Szűcs, 1974).

A magyar társadalom elitjében egy jól körülírható csoportnak mulhatatlan érdemei vannak a XVI–XVII. században, hogy Magyarország bármilyen keretek között egyáltalán a történelem színpadán maradhatott. Közöttük valamiféle csoport- (nemzeti) szolidaritás a vallási különbségek ellenére határozott formában működött, melynek keretében a katolikus főpap, Pázmány Péter a protestáns Erdély jelentőségéről a következőképpen vélekedett: „tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni,

azontul mindjárt contemptusba jutván, galérink alá pöklik az német” (Kemény, 1959). Ebben a csoportban nem csekély számban foglalnak helyet református prédikátorok és erdélyi fejedelmek. A nemzeti szolidaritás működését kétségtelenül megkönnyítette, hogy az erdélyi protestáns fejedelmek korszerű társadalom- és államfelfogás jegyében látták el hivatásukat. Azonnal emlékezetünkbe ötlük, hogy Bethlen Gábor megtiltotta a földesurak számára a tanulni vágyó jobbgyifjak iskoláztatásának akadályozását, ő maga pedig intézmény alapításával egyengette útjukat. Bethlen és magyar református kortársai politikai eszmények dolgában nem Machiavelire, hanem a kálvinista skót királyra, I. Jakabra tekintettek, akinek *Királyi ajándék* című műve Szepsi Korocz György fordításában már 1612-ben megjelent magyarul, s ebben többek közt az olvasható, hogy „az kegyetlen és istentelen fejedelem pedig arról megismertetik”, hogy „nem magát az községnek”, hanem „az közönséges községet néki adottnak tartja lenni”. Bethlen Gábor a kálvini értelemben vett törvénytisztelő államférfi volt és hallgatott prédikátorára, Pataki Füsüs Jánosra, aki Lipsius belga filozófusból merítő, *Királyoknak tüköre* című 1626-ban megjelent művében Kálvin felfogása szerint értekezik a politikáról: „mindenek a törvények alá vannak vettetvén, csak egyedül az törvények szerzője, az Isten az törvények felett” (Makkai, 1980). Bocskai pedig a kontinens által is elismerten a korszerű szellemben működő magyar rendi mozgalmak segítségével a vallásszabadságot a törvény rangjára emelte (Benda, 1971).

A reformáció a közösségi szolgálat részének tekintette az oktatást és a tudományok művelését, amely elsősorban a kollégiumok falai között öltött testet. A kollégiumok a teológiai oktatás mellett világi tudományok

művelését is vállalták, s bár az kétségtelenül nem ment „a hit és az ész birkózása nélkül”, az intézmény falai között igen jelentős tudományos eredmények születtek. A kapcsolat bizonyosságául említhetjük, hogy a nemzeti művelődés nagy teljesítményének, Károli Gáspár bibliafordításának megszületését nyilvánvalóan a szótáríró, kitűnő sárospataki klasszika-filológus professzorok munkássága alapozta meg. Őket nyelvészprofesszorok hosszú sora követte, akik pedig az etimológia és a fonetika területén jutottak figyelemre méltó eredményekre, akik pedig Kazinczy felé nyújtották kezüket, s ezek után talán az sem lehet véletlen, hogy később ennek a régióknak a nyelvjárása emelkedhetett az irodalmi nyelv rangjára. A természettudományok területén ugyancsak figyelemre méltó nyitottságot lehetett tapasztalni. A gyulafehérvári, a sárospataki, a debreceni és a pápai kollégiumban Descartes természetfilozófiáját, Newton kísérleti fizikáját a felismerések születésének időszakában tantárgyként tanították, s Bolyai Farkas, az első nagy magyar matematikus a marosvásárhelyi kollégiumban működött.

A XVIII–XIX. század fordulóján új korszak kezdődött, miután a felvilágosodás és a romantika megjelenésével a vallás politikai jelentősége csökkent. Magyarországon a polgárosodás programjának a megalkotása során a vallási hovatartozás már nem játszott döntő szerepet, miközben a változás hívei a vallási egyenlőség megteremtését persze elsőrendű feladatnak tekintették. Kossuth a vallásszabadságot alapjognak tekintette, s jelentőségéről hosszan értekezett. A protestáns egyházak persze önálló tényezőként is felléptek a vallási egyenlőség megteremtése érdekében, ám követeléseik már szélesebb társadalmi átalakulás részeként, az érdekegye-

sítés programjában jelentek meg: 1790-ben a Pest megyei rendek a felekezeti egyenlőséget a polgári átalakulás követelményei között sorolták fel, s úgy érveltek, hogy „a polgártársak egyesítése a közbiztonság egyetlen kapcsa” (Irinyi, 1857). A reformkori országgyűlések az egyenlőség megteremtésében fokozatosan haladtak előre, míg 1848-ban ezen a téren is döntő fordulat következett be. Az alkotmányos átalakulás korlátok közé szorításával próbálkozó királyi udvar a protestánsok jogainak kiterjesztését a katolikus hierarchia érdekeinek rendelte alá, így próbálva kivonni a vallásszabadsággal összefüggő kérdéseket a modern szabadságharc teremtés folyamatából, végeredményben azonban kevés sikerrel, mivel egy idő után maguk a protestáns vezetők kapcsolótták össze saját ügyüket a politikai szabadság általános kéréskörével. 1848 januárjában, majd májusában például a Tiszántúli Református Egyházkerület Konzisztóriumuma – megérezve a változások irányát – egyenesen a „bevett felekezet” fogalmának eltörlését terjesztette a nyilvánosság elé, hogy ezáltal is kifejezze „az általános lelkiismeret szabadságot, hitfelekezetek közötti teljes és tökéletes egyenlőséget” (Veliky, 2009). Az érdekegyesítés vallásszabadságot magában foglaló hálója a forradalom és szabadságharc leverése után fragmentálódott, hosszú egyházpolitikai küzdelem kezdődött, amelynek a végén az egyház és az állam szétválasztása megtörtént, ám a szabadságharc teremtés 1848–49-ben elkezdődött folyamata nem fejeződött be, miután a teljes politikai egyenlőséget nem mondták ki.

A református egyház intézményei (például a kollégiumok diáksága és tanárai) az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban politikai szerepet is vállaltak. Ezután a megtorlás az egyházkerületeket komolyan

érintette. A félelem általános volt, amelyet megnövelt a korábbi rendszer tényezőinek a visszatérése: például amikor Zichy Ferenc, a megszüntetett Helytartótanács korábbi ideiglenes elnöke közeli birtokáról, Biharidőszegről dőlyfősen Debrecenbe hajtatott, hogy a „rebellis” kálvinistákat hódoltassa, a püspök megrettenve fogadta, s előzetesen az egyházkerület 1849-es levéltári anyagát gyakorlatilag megsemmisítette.

A kálvinista egyház társadalmi szerepváltozása a század második felében és a XX.

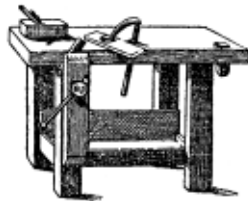
IRODALOM

- Benda Kálmán (1971): A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára. Helikon, Budapest
- Ludassy Mária (1992): *A toleranciától a szabadsáig*. Magvető, Budapest
- Hankiss Elemér – Makkai László (1965): *Anglia az újkor küszöbén*. Gondolat, Budapest
- Irinyi József (1857): *Az 1790/1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelme*. Pest
- Kemény János (1959): *Önéletírása és válogatott levelei*. (bev., jegyz. V. Windisch Éva). Szépirodalmi, Budapest
- Kyber, Abraham (1923): *A kálvinizmus politikai jelentősége*, (fordította Miklós Ödön). Holland–Magyar Református Bizottság, Budapest
- Makkai László (1972): A kálvini reformáció társadalmi mondanivalója a XVI. századi Magyarországon. Református Egyház.

században nagyobb súllyal a szociális kérdések körére helyeződött át, bár hívei révén politikai közéletre hatást tudott gyakorolni, és előljárói kinevezéssel az országgyűlés felsőházában rendszeresen megjelentek. A trianoni békeszerződés teremtette új helyzetben pedig a Kárpát-medencében a határon túli magyarság érdekeinek képviselőjében máig jelentős, sőt megújuló szerepet tölt be.

Kulcsszavak: *Kálvin, kálvinizmus, magyar kultúra*

- Makkai László (1980): A nagy erdélyi fejedelmek kormányzásának keresztény szociáletikai alapvetése. Református Egyház.
- Oakeshott, Michael (2001): *Politikai racionalizmus*. Új Mandátum, Budapest
- Paczolay Péter (2003): A lelkiismereti és vallásszabadság alapjai. In: Halmi Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Az emberi jogok*. Osiris, Budapest
- Szathmáry Béla (2009): Kálvin a kortársunk. In: Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége*. Kálvin, Budapest
- Széchenyi István (1978): *Napló*, (szerk., bev. Oltványi Ambrus). Gondolat, Budapest
- Szűcs Jenő (1974): Dózsa parasztháborújának ideológiája. In: Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Gondolat, Budapest
- Veliky János (2009): *A változások kora*. Új Mandátum, Budapest



KÁLVIN ÁLLAM- ÉS TÁRSADALOMSZEMLÉLETE

Buzogány Dezső

egyetemi tanár,
Babeş-Bolyai Tudományegyetem Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár
buzogany@rt.ubbcluj.ro

Jelen tanulmány célja az, hogy Kálvin levelezéséből és kisebb, eddig még magyarra le nem fordított írásából vett adatokkal illusztrálja és árnyalja az *Institutio*-ban kifejtett elméleti államtanát és társadalomfelfogását, különösképpen az után, hogy strassbourgi száműzetéséből visszatért, és Genf, illetve a környék egyházi és társadalmi életének megszervezésére felszólították. Időkeretünk tehát a század 30-as éveinek végétől számított tíz esztendő. Célunk továbbá: megvizsgálni elméletének lecsapódását és működését a korabeli genfi társadalom különböző szintjein, illetve megragadni azon próbálkozásának egy-két részletét, amellyel az egyház társadalmi szerepét és súlyát akarta visszaszerezni. Ez annyira érinti a helyi hatalom kérdéskörét, hogy sok esetben a Magisztrátus kezéből kellett visszavennie azon szolgálatokat, amelyek jellegük-nél, rendelésük-nél és rendeltetésük-nél fogva az egyházat és a lelkészeket illették meg.

A fogalmak tisztázásával összefüggésben abból a Max Weber által megfogalmazott és közismert meghatározásból indulunk ki, amely szerint az állam valamely terület fölött a legfőbb hatalmat gyakorló egyesülés, s intézményein keresztül kormányozza az adott területet. Szociológiai meghatározással élve, az állam rendelkezik a „fizikai erő legitim

használatának monopóliumával egy adott területen belül”, amely tartalmazhatja a fegyveres erőket, társadalmi szolgáltatásokat, állami bürokráciát, bíróságokat és a rendőrséget. A társadalom pedig a közös lakóterületen élő emberek összessége, akiket a közös viszonyrendszerük és intézményeik – gyakran közös érdeklődésük, ismertetőjegyeik, kultúrájuk – megkülönböztet más csoportok tagjaitól. Nos, úgy gondoljuk, alapjában véve Kálvin korára is érvényes ez a meghatározás.

Ezek szerint a század államhatalmát a királyi és fejedelmi hatalomgyakorlás képezte, önálló és független városállamok esetében pedig azok tanácsai, melyek intézményeik (többek közt az egyház) révén gondoskodtak a társadalom belső rendjéről és annak védelméről. A belső rend igen bonyolult és összetett társadalmi rendszerébe beletartozott a vallási élet is, sokirányú (gyakorlati/társadalmi) funkciójával egyetemben, sőt sok esetben alapvetően meghatározta a társadalom működését. A korabeli állam tehát nemcsak tudomásul vette a vallásos élet jelenlétét a társadalomban, nemcsak megtűrte és elnézte az egyház szolgálatát, hanem sok esetben partneri kapcsolatot keresett és épített ki vele.

Ami az egyházat illeti, igaz ugyan, hogy a reformátorok többnyire az „odafenn valókkal”